

KIRAATLARIN İNTİŞARINDA FİKHÎ MEZHEPLERİN ROLÜNE DAİR BİR ÖRNEK

*Mehmet Emin MAŞALI**

Bugün gerek yedi ve gerekse on kıraat ve bunların dışında kalan diğer kıraatlar bir ilim olarak okunmakta ve okutulmakta, halk bazında pratik bir yönü bulunmamaktadır. Dünya müslümanları arasında bizzat tatbik edilen kıraatlar ise, Asım kıraatının Hafs rivâyeti, Nâfi' kıraatının Verş rivâyeti ve Ebû Amr kıraatı olmak üzere üç noktada toplanmaktadır.

Memleketimizde ve İslam ülkelerinin ekserisinde Hafs rivâyeti ile gelen Asım kıraatı okunmaktadır. Ebû Amr kıraatı ise Sudan da çok dar bir alanda da olsa varlığını sürdürmektedir. Verş rivâyeti ise Mısır hariç Kuzey Afrika'da varlığını devam ettirmekte, pratik olarak tatbik edilen en yaygın ikinci kıraat olma özelliğini taşımaktadır¹.

Kıraatların bu şekilde intişarında çok farklı etkenler rol oynamış olmakla birlikte fikhî mezheplerin rolü bu noktada son derece baskındır. İşte biz de bu çalışmamızda fikhî mezhep-kıraat ilişkisini Afrika'da kıraatın yayılması örneğinden hareketle ispata çalışacağız.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Afrika'da ilk dönemlerde Hamze kıraatı yaygın idi. Nitekim Muhammed İbnü'l-Fardî (403/1012), Muhammed b. Ömer b. Hayrûn (306/918) un terceme-i halini naklederken şunları söylemektedir: "Bu şahıs Nafi' kıraatını Afrika'ya getiren kimsedir ki daha önce bu yöre halkının ekserisinin kıraatı Hamze kıraatıydı. O Afrika'ya gelene kadar da Nafi' kıraatı ancak havâs tarafından okunmaktaydı"².

İbnü'l-Fardî'nin bu ifadesinden şu sonuçları çıkarmamız mümkündür:

* U.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi

¹ Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, İstanbul 1982, s. 169-170.

² Muhammed İbnü'l-Fardî, *Târihu'l-ulemâ. ve'r-ruvât li'l-ilmî bi'l-Endelüs*, Kahire 1988, c.II, s.112-113.

1- Hicri üçüncü asrın sonlarında Afrika'da farklı kıraatlar bulunmaktadır. Fakat en yaygın olanı Hamze kıraatıdır.

2- Hamze kıraatının bu hakimiyeti aynı asrın ikinci yarısına kadar sürmüştür.

3- Nafi' kıraatının yayılması da yine üçüncü asrın ikinci yarısına tekabül etmektedir.

Afrika'da ilk dönemlerde Hamze kıraatının hakim olmasının sebebini açıklayabilmemiz için aynı dönemde bu yöredeki diğer şartları, özellikle de hakim olan fikhî mezhebi bilmemiz gerekmektedir. Zira bir bölgedeki fikhî mezheple, o bölgede hakim olan kıraat arasında büyük bir irtibat söz konusudur.

Hamze kıraatının Afrika'da yaygın olduğu dönemlerde bu yörede Hanefî mezhebi hakimdir. Bu mezheb Afrika'ya Esed b. el-Furât (213/828)³ vasıtasıyla girmiştir⁴. Esed Kayravan'da Hanefî mezhebini yayma çalışmalarında bulunmuştur⁵. Aynı şekilde bu dönemde Ağlebilerin hakimiyeti söz konusudur ve onlar da Hanefî mezhebini desteklemektedirler⁶.

İşte bu ilk dönemlerde Hanefî mezhebinin bölgedeki hakimiyetine bağlı olarak, bu mezhebin imamının mensup olduğu şehrin (Kûfe) kıraatı olan Hamze kıraatı da aynı yörede yaygınlık kazanmıştır.

Ancak yukarıda İbnü'l-Fardî'nin ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, Hamze kıraatının Afrika'daki hakimiyeti üçüncü asrın ikinci yarısına kadar devam etmiş, daha sonra bu hakimiyet Nafi' kıraatına geçmiştir.

Nafi' kıraatının Afrika'da yayılmasında ise başta bu bölge şahıslarından Nafi'ye talebelik eden Kerdem b. Halid el-Mağribî⁷, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Yezîd el-Mukrî (213ğ828), Ebû Yahya Zekeriyâ b. İbrahim el-Vakar (254/868) gibi kimseler ler rol oynamış olmakla birlikte⁸ -ki bunlar Nâfi' kıraatını Afrika'ya ilk sokanlar olarak bilinirler- Nâfi' kıraatının yayılmasında da yine fikhî mezheplerin etkisinin büyük olduğunu görmekteyiz. .

Bir yöredeki kıraatın o yöredeki fikhî mezheple yakından alakalı olduğunu söylemiştik. Bunun anlamı şudur: O yörede hakim olan fikhî

³ Ebû'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm, *Tabakâtü ulemâ-i İfrikiyye ve Tûnus*, Thk. Ali eş-Şa'bi-Nâim Hasan el-Yâfi, Tunus 1985, s.163-166; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el-Mâlikî, *Riyâdu'n-Nüfûs fî tabakâti ulemâ'i-Kayravân ve İfrikiyye*, Thk. Bekr Bekkûş, Beyrut 1983, c.I, s.254-273.

⁴ Mâlikî, age, c.I, s.263; Muhammed Ebû Zehra, *Târihu'l-Mezâhibi'l-İslamiyye*, Kahire ts (Dâru'l-fikri'l-Arabî), s.365.

⁵ Ebu Zehra, age, s.405.

⁶ Ebu Zehra, age, s.365.

⁷ Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Çâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, Thk. G. Bergstraesser, Mısır 1932, c.II, s.32.

⁸ Hind Şelebî, *el-Kırâat bi İfrikiyye*, Kahire 1983, s.223.

mezhep hangi şehre (Hicaz, Irak vb.) mensupsa, o mezhebin hakim olduğu yerlerde de aynı şehrin kıraatı hakim olmaktadır. İşte bu perspektiften baktığımızda Afrikada Nafi' kıraatının intişarının en önde gelen sebebi, Maliki mezhebinin bu yörede hakim konuma geçmesi olduğu görülür.

Maliki mezhebini Afrikada yaygınlaştıran kimse ise İbn Sühnûn'dur⁹. İbn Sühnûn bu mezhebi Ali b. Ziyad el-Hımsî¹⁰, el-Behlül b. Raşid¹¹ ve İbn Vehb¹² gibi kimselerden aldıktan sonra Afrika'ya taşımıştır¹³.

Maliki mezhebi Kayravan'a girdiği dönemde Ağlebiler'in hakimiyeti söz konusudur ve buna bağlı olarak da resmi mezheb Hanefi mezhebidir. Ancak bazı Hanefi kadılarının halka zulümde bulunması Maliki mezhebinin hüsnü kabul görmesini sağlamıştır¹⁴.

Diğer taraftan Afrika ilk dönemlerde büyük bir mezhep çatışmasına sahne olmuş, Haricî, Şîi ve İ'tizâlî akımlar zihinleri bulandırmıştır. Bu hengâmeden bıkan ve bitkin düşen yöre halkı açık, basit ve zoraki tevillerden uzak, yalın olarak İslamı ele alan bir anlayış arayışı içine girmiştir. İşte onların bu taleplerine en güzel cevabı Mâlikî mezhebi vermiştir. Nitekim İbn Haldûn da bu noktaya temasla şöyle demektedir: "Mağrib ve Endülüs müslümanlarının medenî seviyeleri Irak'a nisbetle daha sade ve ibtidâî olduğu için Hicazlıların mezhebi (Mâlikî mezhebi) bünyelerine uygun gelmiştir¹⁵. Bu noktadan itibaren de imam Mâlik onlar için her türlü meselede kendisine uyulan örnek şahıs olmuş, onun güzel saydığını güzel, çirkin kabul ettiğini de çirkin kabul etmişler ve her alanda onun çizgisinde hareket eder olmuşlardır.

Nafi' kıraatına karşı İmam Malik'in tutum ve davranışları ise, söz konusu kıraatın bu yörede yayılmasında etkin rol oynamıştır. Nitekim İmam Malik Nafi'in kıraatta imam olduğunu ifade etmiştir¹⁶. Bir başka rivayette ise o, "Medine kıraatı sünnettir" demiş, bunun üzerine kendisine "peki, Nafi' kıraatı hakkında ne dersin" diye sorulunca "o da öyledir" şeklinde cevap vermiştir¹⁷.

Mâlikî mezhebini İmam Mâlik'in talebeleri olan Ali b. Ziyâd (183/799), Behlül b. Râşid (183/799) gibi şahıslardan aldıktan sonra bu

⁹ Terceme-i hali için bkz: Ebû'l-Arab, age, s.184-187.

¹⁰ Ebû'l-Arab, age, s.115.

¹¹ Ebû'l-Arab, age, s.126-138.

¹² Ebû'l-Arab, age, s.185.

¹³ Mâlikî, age, c.I, s.250.

¹⁴ Hind, age, s.224-225.

¹⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, Thk. Ali Abdulvahid Vâfi, Kahire 1980, 392.

¹⁶ İbnü'l-Cezeri, age, c.II, s.333.

¹⁷ Zehebi, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, Thk. Şuayb el-Arnâüd ve diğerleri, Beyrut 1984, c.I, s.108; İbnü'l-Cezeri, age, c.II, s.331-332.

mezhebin Afrika'da önderliğini yapan ve yayılmasını sağlayan¹⁸ İbn Sühnûn (240/854) "*Âdâbü'l-müallimîn*" isimli eserinde, "hocanın en güzel kırâat olan Nâfi' kırâatından bildiklerini talebelerine öğretmesi boynunun borcudur"¹⁹ demektedir. Bu noktada akla şöyle bir soru gelmektedir: Acaba İbn Sühnûn'un Nâfi' kırâatı ile ilgili bu söylediklerinin veya bir başka ifade ile onun bu kırâatı en güzel kırâat şeklinde tanımlaması ve böyle kabul etmesinin sebebi nedir? Nâfi' kırâatında diğer kırâatlarda bulunmayan bir takım özellikler mi vardır? Yoksa Nâfi' kırâatı esere (sünnete) dayanıyor da diğer kırâatlar dayanak olarak eserden yoksun olup ictihâdî bir karakter mi arz ediyor? Akla gelen ve gelmesi mümkün olan bu tür soruların tamamının cevabı menfî olmaktadır. Zira bütün mütevatir kırâatların ilk dayanağı sünnettir. Nitekim dilci olan Ebû Amr b. A'lâ (154/770) bile kırâatında eseri temel almış ve bunu aşılmaz bir sınır telakkî etmiştir²⁰. Bütün kırâatlar için de durum bundan farklı değildir. Hal böyle olunca Nâfi' kırâatının İbn Sühnûn tarafından diğer kırâatlara tercihinde sırf İmam Mâlik'in bu kırâatı tercihinden başka bir sebep kalmamaktadır. Bu yöre halkının İmam Mâlik'e karşı olan bağlılıkları, onun tercih ettiği kırâata karşı da bir bağlılığa yol açmış ve neticede Nâfi' kırâatı Afrika'da yaygınlık arz etmiştir.

Başta İmam Malik olmak üzere İbn Sühnûn gibi ilim adamlarının Nâfi' kırâatına karşı gösterdikleri bu ilgi, alaka ve söz konusu kırâata yönelik övücü ifadeleri, halk arasında bu kırâata karşı bir taassubun doğmasına yol açmıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki kırâatların intişarında birden çok faktör rol oynamış olmakla birlikte fikhî mezheplerin etkisi büyük olmuş, bir yörede hakim olan fikhî mezhebin kökeni hangi bölge ise yine bu bölgeye ait bir kırâat orada yaygınlık kazanmıştır. Bu yaygınlıkta ise sözkonusu fikhî mezhebin kurucusu veya ileri gelen alimlerinin o kırâata karşı tutumları etkili olmuştur.

¹⁸ Hind, age, s.224.

¹⁹ İbn Sühnûn, *Âdâbü'l-Müallimîn*, Thk. Hasan Hüsni Abdülvehhâb, Tunus 1972, s.102.

²⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâât*, Thk. Şevki Dayf, Kahire ts, Dâru'l-Meârif, s.48.